

Nikolai Todorov ve *Balkan Şehri* Kitabı

Hatice UĞUR*

Hayatı Üzerine Bazı Notlar

NIKOLAI TODOROV 21 Haziran 1921 yılında Varna'da doğmuştur. Balkan tarihi alanındaki önemli çalışmaları ile tanınmasına rağmen akademik kariyerine bir tıp öğrencisi olarak başlamıştır. 1947 yılında tıp fakültesinden mezun olduktan sonra tarih alanına geçmiş ve öğrenimini geliştirmek amacıyla Moskova'ya gitmiştir. Ülkesine geri döndüğünde artık Balkanların sosyoekonomik tarihi konusunda bir uzmandır. Türkiye de dâhil olmak üzere birçok Avrupa ve Balkan ülkesinin kütüphanelerinde yapmış olduğu uzun süreli araştırmalar sonucunda, 1966 yılında Balkan halkları tarihi profesörü olmuş ve 1974 yılında da Bulgar Bilimler Akademisi üyesi seçilmiştir. Kendisi aynı zamanda bu akademideki Balkan Çalışmaları Enstitüsü'nün kurucularından ve yöneticilerindedir. Balkan halkları tarihine katkı ve hizmetlerinden dolayı, kendisine, Bulgar devleti tarafından "kıdemli bilim adamı" unvanı verilmiş ve ülkenin en büyük ödülü olan "Dimitrof" ödülüne layık görülmüştür.¹

Todorov akademik kariyerinin yanı sıra 1979–1983 yılları arasında Bulgaristan'ın Yunanistan büyükelçisi olarak görev yapmıştır. 1985 ve 1986 yıllarında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültürel Organizasyonlar Konferansı'na başkanlık görevini yürütmüştür. Ayrıca komünizmin çöküşünün ardından ortaya çıkmış olan yeni demokratik anayasanın hakim olduğu dönemde 1990–1991 yılları arasında ulusal mecliste meclis başkanlığı görevinde bulunmuştur.

1970'li yıllarda yazmış olduğu *The Balkan City, 1400-1900* çalışması Balkan Şehir Tarihi alanında önemli bir yere sahiptir. Balkanların sosyal ve ekonomik tarihine ışık tutan bu çalışma ilk olarak Rusça, Bulgarca ve Fransızca basılmış ve ancak 1983 yılında İngilizceye çevrilmiştir. Todorov'un 10'dan fazla kitabı ve 150'den fazla inceleme ve makalesi yayınlanmıştır.

* Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Mezunlu.

1 Nikolai Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, İstanbul: Öncü Kitabevi, 1979, s. 5.

27 Ağustos 2003 yılında 82 yaşında Sofya'da ölen Todorov'un kızı Maria Todorova da babası gibi bir Balkan tarihçisi olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Balkan Şehri, 1400–1900

Orijinal ismi *Balkanskiiat grad* olan bu kitap ilk olarak 1972 yılında Sofya'da Bulgarca basıldıktan sonra 1976 yılında Rusçaya ve 1980 yılında da Fransızcaya çevrilmiştir. İngilizceye çevirisi ise 1983 yılında yapılmıştır. Kitabın orijinal baskısından tam 13 yıl sonra yapılmış olan İngilizce çevirisinde kitabın, şehir tarihi alanında yapılmış olan son çalışmaları değerlendirmeye katarak revize edilmiş olması kimileri tarafından eleştirilmiştir. Sluglett, kitabın orijinal baskısından sonraki dönemde İmparatorluğun diğer topraklarındaki şehirler üzerine R. Jennings, D. Quataert, S. Faroqhi ve A. Raymond gibi tarihçiler tarafından önemli çalışmalar yapıldığını dile getirir ve İngilizce baskıda bunlara atıfta bulunulmamasını bir eksiklik olarak nitelendirir.²

Kitap iki bölümden oluşmaktadır. “Osmanlı Feodalizmi Altında Balkan Şehri, 1400–1800” ismini taşıyan ilk bölümde Todorov, öncelikle Balkanlar'daki Osmanlı öncesi Bizans ve Orta Çağ Slav şehircilik geleneğinin Osmanlı'nın bölgedeki şehircilik anlayışına nasıl etki ettiğine değinmektedir. Burada Osmanlı şehir sistemi, şehrin içindeki kurumların önemi, sosyal ve ekonomik yapı ile şehirlerdeki etnik ve dinsel farklılaşmalardan söz edilmektedir. Todorov, Osmanlı'nın Balkanlardaki fetih hareketinin, bölgenin çölleşmesine, halkın köleleşmesine, ihtidaya zorlanmasına ve şehirlerin Türkleştirilmesine neden olduğu şeklindeki önyargıları değerlendirip eleştirmekte; Balkan şehirciliğinde, Osmanlı öncesi dönem ile Osmanlı dönemi arasındaki devamlılıkları görebilmeye çalışmaktadır.³ Yaygın görüşün aksine, Todorov Osmanlı idaresinin ilk dönemlerinde Balkan şehirlerinde gözle görülür bir gelişme olduğundan söz etmektedir. Balkan şehirlerinde Osmanlı öncesi dönemde de güçlü bir şehircilik geleneğinin bulunması, Osmanlı Devleti ile birlikte gelen sükûnet ve istikrar ortamı ile şehir ekonomisinin gelişimi bunun en önemli nedenleri olarak görülmektedir.

Todorov birinci bölümün alt başlıklarından olan “Şehir Nüfusunun Dinî Kimliklere Göre Dağılımı” bölümünde bazı tespitlerde bulunmaktadır. Buna göre farklı dinlere mensup kişilerin şehir içinde farklı mahallelere yoğunlaşma eğilimleri taşımalarına rağmen, ticaretle uğraşanlar ve esnaf kesimi genellikle şehrin aynı merkezini kullanmaktadırlar. Ayrıca her ne kadar şehirlerdeki Hıristiyan nüfusta belirli bir azalma olmasına ve Müslümanların özellikle stratejik öneme sahip şehirlerde sayıca artmış olmalarına rağmen, birçok şehir etnik ve Hıristiyan kimliğini korumaya devam etmektedir (s. 58).

2 Peter Sluglett, “The Balkan City 1400-1900”, *The Journal of Middle Eastern Studies*, 1992, c. XIX, sy. 2, s. 206–209.

3 Nikolai Todorov, *The Balkan City. 1400–1900*, Seattle ve Londra: University of Washington Press, 1983, s. 18.

Birinci bölümde şehirdeki sosyo-ekonomik örgütlenmelerin ele alındığı alt başlıklarda Todorov, Osmanlı Devleti'nin eski feodal ilişkileri değiştirmediğine ancak kendi kurumları ile bu ilişkilere yeni bir boyut kattığına işaret etmektedir (s. 80). Bu kurumların geliştireceği ve üstleneceği sosyal şartlar da devlet tarafından belirlenmekteydi. Yine devlet, esnaf loncaları gibi kurumlar için yaptığı düzenlemeler ile hızlı iniş çıkışların ya da kurum içerisinde farklı tabakaların oluşumunu engellemekteydi (s. 108). Devletin belirlemeye çalıştığı bu piyasa koşullarının en olumlu etkisi yönetilen kesim içerisinde orta sınıfın oluşmasına neden olmasıydı. Ayrıca alınan tedbirlerin oluşturduğu şartlar bu orta sınıfın da ekonomiye katkıda bulunmalarını sağlamaktaydı.

Kitabın "Balkan Şehirlerinin Gelişiminde Yeni Yönler" başlığını taşıyan ikinci kısmında Todorov genel olarak Balkan şehrinin feodalizmden kapitalizme geçiş sürecine değinmektedir (s. 187). İlkel sermaye birikimi ile konuya giriş yapan Todorov, Balkanlarda yaşayan halkın büyük bir kısmının toprağa karşı temel haklardan yoksun olduğunu ve XVIII. yüzyıla kadar da devletin köylüsü olarak kaldığını iddia etmektedir. Ancak buna rağmen halk "serf" değildi ve küçük üretimlerde bulunmakta özgürdü. Örneğin Selanik Yahudileri, Dubrovnik tüccarları, Yunanlılar, Ermeniler, Bulgarlar ve Sırp'lardan oluşan gayrimüslim tebaa özellikle üretim konusunda önemli roller üstlenmişlerdir (s. 193). Bu yeni kapitalist sınıfın başta ekonomi, ticaret, eğitim ve idarî olmak üzere birçok alandaki faaliyetleri Osmanlı Devleti'nde sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmelere de etki etmiştir. Yine Todorov'a göre, kapitalizmin gelişiminin etkisinin hissedildiği en önemli noktalardan biri, şehirlerde yaşayan nüfus hareketleridir. Köylerden şehirlere doğru akın başlamış ve şehirlerde ticarî ve endüstriyel alanlarda yoğunlaşma yaşanmıştır (s. 198).

Özellikle Rumların etkin rol oynadığı bu alanlar Avrupa ve Dünya kapitalist piyasasına girilmesinde etkili rol oynamışlardır (s. 198–206). Todorov, örneğin Bulgaristan'da yaşanan toprak kıtlığının, halkın şehirlere göç etmesine neden olduğunu ve bu durumun da tekstil endüstrisinin gelişmesine önemli derecede katkıda bulunduğuna işaret etmektedir (s. 274). Yunan gemicileri de üretilen malların Doğu Akdeniz'e ve bütün Avrupa'ya taşınmasında önemli rol üstlenmişlerdir.

Todorov'un Balkan şehirlerinin kapitalistleşme sürecinde dikkat çektiği diğer hususlardan biri de, yeni doğmuş kapitalist sınıfın eski lonca sistemi ile kendi çıkarları doğrultusunda işbirliği yapmış olmasıdır.⁴ Aslında şehirdeki burjuva için lonca pek bir öneme sahip değildi. Devletin desteğine sahip olan loncalarla mücadele etmek gerekiyordu. Ancak burjuva bunu açıktan yapacak değildi. Onlar da loncalara girerek onun güvencesinden faydalanma yoluna gitti (s. 234).

Her ne kadar bütün bu yaşananlar kapitalizmin gelişmesinde önemli rol oynamışlarsa da, Todorov; Osmanlı Devleti'nin kendi halkının isteklerini karşıla-

4 James H. Bater, "The Balkan City, 1400- 1900", *The Economic History Review*, 1984, c. XXXVII, sy. 4, s. 629-630.

makta çok umarsız davrandığını ancak özellikle İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya gibi Batılı devletlere her türlü kolaylığı sağladığını iddia etmektedir. Sluglett, Todorov'un bu iddiasının yapılan son araştırmalar doğrultusunda yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Todorov Balkan eyaletlerinin son derece dinamik ancak engellenmiş bir ekonomik yapıya sahip olduğunu söylemektedir. Osmanlı otoritelerinin bu ekonomik yapıya ket vurucu bir siyaset güttükleri muhtemeldir. Ancak bu, İmparatorluğun bir bütün olarak 1873–1896 yılları arasında küresel anlamda yaşanan ekonomik krizlerden etkilenmiş olması ile de doğrudan alakalıdır.⁵

Todorov, ikinci bölümün diğer alt başlıklarından birinde Bulgar tekstil endüstrisine değinmektedir. Gümüşgerdan ailesinin yürütmüş olduğu ticarî faaliyetleri inceleyen Todorov'un burada dikkat çekmek istediği önemli bir nokta, lonca içerisindeki sosyal farklılıklardır. Bazı lonca büyüklerinin nasıl bir yandan lonca yapısının sınırlayıcı uygulamalarından istifade ettiklerinden, diğer bir yandan da Osmanlı Devleti'nden kendi lehlerine aldıkları destek sayesinde tekstil endüstrisinde bir araya gelerek bir "burjuvazi eliti" oluşturduklarından bahsetmektedir.⁶

İkinci bölümün diğer konuları arasında Osmanlı kaynaklarının kullanımı ile elde edilen birtakım veriler bulunmaktadır. Tahrir kayıtlarından ve salnamelerden elde edilen kişi isimlerine, bunların dinî kimliklerine ve ne işlerle uğraştıklarına yer verilmektedir (s. 387, 405).

Sonuç bölümünde Todorov, Osmanlı Devleti öncesinde ve Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Balkanlar'da şehir yerleşiminin çok yaygın olduğunu dile getirmektedir. Osmanlı idaresinin getirmiş olduğu birtakım yeni düzenlemelerin bu alanda önemli gelişmeler yaşanmasına olan katkısını ifade ettikten sonra Balkan şehrinin bu gelişiminin sadece Osmanlı idaresinin bir sonucu olmadığını söylemektedir (s. 455). Todorov'a göre Balkan şehir yaşamındaki bu düzey, Balkan şehirlerinin feodal dönemden kalma bir şehir hayatı, kültür ve geleneğine sahip olmalarıyla alakalıdır (s. 455).

Todorov, Balkan şehirlerinde yaşayanların çoğunlukta gayrimüslim olmasına rağmen, Balkanlar'ın bir kısmında önemli ölçüde Türk nüfusunun bulunduğunu ve bunların üretimde etkin role sahip olduklarını ifade etmektedir. Bu sayede Müslümanlar şehir nüfusunun önemli bir unsuru olmuşlardır. Böylece Osmanlılar, benimsemiş oldukları etkili yöntemlerle şehrin sosyal dokusunu şekillendirmişlerdir.

Ekonomik hayatta da devletin belirlediği normlar çerçevesinde, esnaf üretimde bulunmuş, loncalar işlemiştir. Devlet loncalar içerisinde sosyal katmanların oluşmasını engelleyecek birtakım tedbirler almıştır. Todorov'a göre Osmanlı'da loncaların bu sınırlı bağımsızlığı önemli bir avantaj sağlamaktadır.

⁵ Sluglett, a.g.m., s. 208.

⁶ Sluglett, a.g.m., s. 209.

Todorov, Osmanlı dönemi Balkan coğrafyasında ortaya çıkan kapitalizmin genel olarak yöneticilerin düşmanlığı nedeniyle hüsrana uğradığını ifade etmektedir. Sadece birtakım bireysel girişimcilerin devlet desteği kazandığını söylemektedir (s. 458). Bu girişimciler de, devletin keyfi uygulamalarından korunabilmek için, yatırımlarını geniş bir alana yapmışlardır. Bu anlamda Sluglett de, Osmanlı bürokrasisinin isteyerek ya da istemeyerek bazı modern diktatörler gibi mutlak otoritesini sürdürmek ile piyasa ekonomisinin şartlarını yerine getirmek arasında ikileme kaldığını iddia eder.⁷

Sonuç olarak Todorov bu çalışmasında Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Makedonya, Bosna Hersek (ve İstanbul) gibi Balkan şehirlerinin Osmanlı idaresi altındaki 500 yıllık sosyal, ekonomik ve demografik gelişimini incelemektedir. Todorov'un burada sadece bir şehir üzerine odaklanmak yerine, birçok şehrin şehircilik gelişimini incelemesini takdir edenlerin yanı sıra,⁸ Sluglett gibi Balkan şehirlerini incelerken elde etmiş olduğu bulguları Todorov'un, İmparatorluğun genelindeki diğer şehirler ile karşılaştırmalı bir analize tâbi tutmamasını eleştirenler de vardır.⁹ Todorov'un etnik ve dinî kimlik, sınıf farklılığı, sosyal yapı ve aile yapısı gibi şehircilik için önemli olan kavramları Marksist bir tema ve yaklaşım ile incelemiş olmasını göz ardı etmemek gerekmektedir.¹⁰

Todorov Balkan şehir tarihçiliği açısından büyük önem taşıyan bu çalışmasında birçok dildeki ikincil kaynaklardan istifade etmiş olmasının yanı sıra zengin bir arşiv çalışması da yapmıştır. Ulusal Kiril Kütüphanesi'nin Doğu Bölümünde, Sofya'daki Methodius Kütüphanesi'nde ve Bulgaristan Merkezî Devlet Arşivi'nde yer alan Kadı sicilleri, Esnaf defterleri, fermanlar, beratlar Todorov'un kullandığı birinci el Osmanlı kaynakları arasındadır. Todorov ayrıca Bulgarca, Sırpça, Hırvatça ve Rusça kaynaklar da kullanmış ve çalışmasında birçok istatistikî veriye yer vermiştir.

Nikolai Todorov Bibliyografyası (Kronolojik)¹¹

Congrès International Des Études Balkaniques Et Sud-est Européen nes, 1st September, Sofia, 1966, Sofya, Académie Bulgare des Sciences, 1966.

Nikolai Todorov, Lyubomir Dinev ve Lyuben Melnishki (haz.), *Bulgaria: Historical And Geographical Outline*, Sofya: Sofia Press, 1968.

Bulgaria's Past, Sofya: Sofia Press, 1969.

7 Sluglett, s. 209.

8 Philip Sashko, "Bankanskiat Grad XV-XIX vek: Sotsiolno-Ikonomichesko Demografsko", *International Journal of Middle East Studies*, 1977, c. VIII, sy. 3, s. 426-428.

9 Sluglett, s. 209.

10 Shasko, s. 427.

11 Buradaki Nikolai Todorov Bibliyografyası Todorov'un sadece Batı dillerindeki eserlerini kapsamaktadır. Todorov'un Balkan dillerinde yazmış olduğu ve burada zikredilmeyen birçok eseri mevcuttur.

- Les Grandes puissances et les Balkans à la veille et au début de la deuxième guerre mondiale 1937-1941. [Rapports de la] Conférence internat. Sofia, 21-26 avril 1971, Sofya: Académie Bulgare des Sciences, 1973.*
- A Short History of Bulgaria*, Sofya: Sofia Press, 1975.
- La Ville Balkanique sous les Ottomans (XV-XIXe s.)*, Londra: Variorum Reprints, 1977.
- Development, Achievements, And Tasks of Balkan Studies in Bulgaria*, Sofya: International Information Centre on the Sources of Balkan History, 1977.
- La Préparation diplomatique du pacte balkanique 1934: recherches sur l'histoire des relations internat. dans les Balkans dans la première moitié des années 30*, Sofya: Académie Bulgare des Sciences, 1977.
- International Conference on Slav Cultures and The Balkans Slavianskie Kultur Bakani, Varna, 15-20 sept. 1975*, Sofya: Sofia Press, 1978.
- The Balkan City, 1400-1900*, Seattle ve Londra: University of Washington Press, 1983.
- Répertoire D'études Balkaniques, 1966-1975*, Sofya: Académie Bulgare des Sciences, 1983-1984.
- Bulgaria's Liberation From Ottoman Oppression*, Sofya: Sofia Press, 1987.
- Situation Démographique de la Péninsule Balkanique*, Sofya: Editions de l'Académie Bulgare des Sciences, 1988.
- The Ambassador: A Historian. A Testimony of the Bulgarian-Greek Relations during the 80s*, Sofya, 1996.
- Society, The City and Industry in the Balkans, XVth-XIXth Centuries*, İngiltere, 1998.

Nikolai Todorov and His *The Balkan City*

Hatice UĞUR

Abstract

This is a short review of Todorov's life and remarkable work *The Balkan City. 1400-1900* in which he examines the social and economic history of the Balkan cities during the Otoman era.

Keywords: Balkan City, Ottoman, Nikolai Todorov, Bulgaria.

Nikolai Todorov ve *Balkan Şehri* Kitabı

Hatice UĞUR

Özet

Bu yazı Nikolai Todorov'un kısa hayat hikayesini ve 1972 yılında *Balkanskiiat grad* ismiyle yayınladıktan sonra 1983'te *The Balkan City, 1400-1900* olarak İngilizceye çevrilen ve Balkan şehir tarihçiliği alanında büyük önem taşıyan eserinin tanıtımını içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkan Şehri, Osmanlı, Nikolai Todorov, Bulgaristan.